

De staat van de pedagogiek

*Analytisch, opbrengstgericht en
visionair*

Onder redactie van

Loes Houweling, Willemieke de Jong, Hans de Deckere en Hester Viëtor

De staat van de pedagogiek

Analytisch, opbrengstgericht en visionair

Onder redactie van Loes Houweling, Willemieke de Jong, Hans de Deckere en
Hester Viëtor

ISBN 978 90 8850 698 7

NUR 847

© 2016 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

Woord vooraf

De *Staat van de Pedagogiek, analytisch, opbrengstgericht en visionair* was de titel van het tweejaarlijks congres in het najaar van 2015 van de Vereniging ter Bevordering van de Studie der Pedagogiek (VBSP). De grote veranderingen in de samenleving die het werk van pedagogen beïnvloeden waren hiervoor de aanleiding. De invloed van wet- en regelgeving, de *staat*, lijken de invulling van het beroep in toenemende mate te gaan bepalen. Maar wat kunnen we vanuit een pedagogisch perspectief over deze ontwikkelingen zeggen? En wat zeggen deze ontwikkelingen over ons vakgebied? Met dit thema wil de VBSP de *staat* van de pedagogiek opmaken en de discussie over pedagogiek als vakgebied een impuls geven. Niet alleen door en voor pedagogen, maar ook met mensen vanuit andere disciplines zoals bijvoorbeeld de gemeentelijke overheid. De vragen die aanleiding waren voor het uitnodigen van de sprekers waren: Wat is de *staat* van de pedagogiek in relatie tot de ontwikkelingen in de samenleving? Is de pedagogiek meer en meer van de *staat* of kan de pedagoog de *staat* juist ontwikkelen door de bijdragen aan de opvoeding van de burgers van nu en de toekomst? En, waar wil de pedagogiek voor *staan*?

Diverse mensen zijn uitgenodigd om een lezing of workshop te houden. In dit boek is een deel van de lezingen gebundeld. Twee belangrijke sprekers hebben hun bijdragen al op andere manieren gepubliceerd, maar gezien het belang van hun bijdrage noemen we ze toch: prof. dr. Hans Boutellier (VU Amsterdam) hield een keynote met als titel: 'Opvoeden in de improvisatiemaatschappij', waarin hij analyseerde hoe de belangrijke pedagogische vraag 'waartoe voeden we op?' gezien moet worden in het huidige turbulente en dynamische tijdperk. Prof. dr. Micha de Winter (Universiteit Utrecht) hield een inleiding met de veelzeggende titel: 'Naar een demedicalisering en resocialisering van de pedagogiek'. De derde keynote werd verzorgd door Cok Bakker. Zijn bijdrage is in dit boek opgenomen.

De bijdragen aan dit boek zijn gebaseerd op de workshops en presentaties tijdens het VBSP-congres. Eén hoofdstuk vormt hierop een uitzondering. In januari 2016 vond het congres 'Het geluk van de pedagogiek' plaats. Dit congres werd door het instituut voor Ecologische Pedagogiek van Hogeschool Utrecht georganiseerd vanwege het tienjarig *bestaan* van het instituut. Prof. dr. Hugo Letiche hield hier een lezing over Ecologische Pedagogiek. In een interview

geeft hij een toelichting. Omdat ecologische pedagogiek een onderdeel vormt van de *staat* van de pedagogiek is dit interview in dit boek opgenomen.

De hoofdstukken in dit boek zijn gerangschikt rond drie thema's:

I 'De staat van pedagogiek' (gesteldheid), met bijdragen over de ontwikkelingen binnen opleidingen, waaronder de masteropleidingen pedagogiek en over het belang van pedagogische vragen.

II 'Pedagogiek van de staat' bevat artikelen waarin het overheidsbeleid centraal staat en de uitdagingen of kritiek die dit met zich mee brengt.

Tot slot het thema:

III 'Waar pedagogiek voor staat' (wat zien we als onze opdracht). De bijdragen in dit deel laten de pedagogische eigenheid zien waarmee diverse maatschappelijke vraagstukken benaderd worden.

Een aantal belangrijke conclusies zijn op basis van de bijdragen te trekken: de pedagogiek *staat*, maar de *staat* van de pedagogiek heeft wel enig onderhoud om in *staat* te zijn betekenis toe te voegen aan de ontwikkelingen van de *staat*. Een andere conclusie komt voort uit de observatie dat de hoofdstukken veelal of over onderwijs (leraren) gaan, of over het brede domein van de jeugdhulp. Blijkbaar is de afbakening tussen beide domeinen nog hardnekkig. Dit laat ook zien dat pedagogen zich in deze domeinen bewegen en daarmee een belangrijke schakel moeten kunnen vormen. In een aantal bijdragen wordt richting gegeven aan de manier waarop die verbinding tot stand gebracht kan worden.

Tot slot: in twee hoofdstukken wordt gesproken over de noodzaak van verbeelding. Alle bijdragen in deze bundel prikkelen de verbeelding van de mogelijkheden van de pedagogiek en van pedagogen. Ze zijn een uitnodiging aan pedagogen en aankomend pedagogen om in gesprek te gaan over de staat van pedagogiek en over onze maatschappelijke verantwoordelijkheden.

Inhoud

I De staat van de pedagogiek	9
Toekomstbestendigheid van de pedagogiek: een beschouwing Toby Witte	10
De hbo-masterpedagoog: een hooggekwalificeerde professional Lidwien van den Bos & Cees Grol	20
Kwantitatieve onderzoeksmethodologie ter bevordering van de academi- sering van het onderwijs L. Andries van der Ark	37
Normatieve professionalisering Cok Bakker	50
Stel je voor! Interview met Hugo Letiche	64
II De pedagogiek van de staat	73
Groei in de stad Denis Wiering & Richard Scalzo	74
De dood van de (traditionele) pedagogiek Hans Jansen	86
Transformatie van de jeugdhulp: een gezamenlijke uitdaging Dennis Gerits	97
Stadsontwikkeling: de stad als opvoeder? Ton Notten	106

III Waar pedagogiek voor staat	119
Een attitude-model voor mediagebruik: vorming tot pelgrim, dienaar, leerling en burger	120
Steeff de Bruijn & Henriette van Dam	
Wijkteams Jeugd en Gezin	135
Roel van Goor & Pauline Naber	
De negen principes van de excellente schoolleider	156
Luc F. Greven	
Aandacht als professionele deugd	165
Hans Van Crombrugge & Ruben Debusschere	
De winst van intersectorale samenwerking in het kader van één kind, één gezin, één plan	179
Mathilde Plender & Maria Vermeulen	
Over de auteurs	193

I *De staat van de pedagogiek*

Toekomstbestendigheid van de pedagogiek: een beschouwing

Toby Witte

Samenvatting

De herstructurering van de verzorgingsstaat naar een verzorgingsstad vraagt een andere professionele attitude. Het pedagogisch werk staat onder invloed van een zich sterk wijzigende politieke, sociale en economische context. Alom is en wordt geconstateerd dat de maatschappelijke ongelijkheid in Nederland toeneemt. Een ongelijkheid die niet zonder gevolgen blijft voor de toekomstkansen van jongeren en kinderen. Wat is de positie van de pedagogiek hierin en van wie is de pedagogiek: van de staat (overheid), van de gemeente, van de pedagoog of van de straat (bewoners)? Het roept vragen op over de toekomstbestendigheid van de pedagogiek als zelfstandig vakgebied en als zelfstandige professie. Het ontwikkelen van een gedragen toekomstvisie, het visionair durven vooruitkijken en het deel uitmaken van het publieke debat zijn daarbij van betekenis.

Inleiding

De invoering van de Jeugdwet, de Wmo, de Participatiewet, de stelselherziening passend onderwijs en de transitie en transformatie van het sociale (jeugd)domein bepalen de kaders waarbinnen onder anderen pedagogen hun beroep min of meer opnieuw moeten gaan vormgeven en uitoefenen. De herstructurering van de verzorgingsstaat naar wat we een activerende 'verzorgingsstad' of 'participatiestad' zouden kunnen noemen waarin van ouders, bewoners, buurt en wijk een grotere betrokkenheid en verantwoordelijkheid worden verwacht, vraagt een andere professionele attitude. Niet politiek Den Haag bepaalt voortaan uitsluitend centralistisch – met uniforme regels en eisen – wat gemeenten moeten doen binnen het sociale domein. Dat mogen de lokale overheden sedert 2015 grotendeels zelf uitmaken in samenspraak met de eigen burgers/stadsbewoners. Participatie en activering van burgers – meedoen – zijn een speerpunt in het beleid van de sociale sector, maar de

uitvoering kan van gemeente tot gemeente verschillen. De gedachte hiërarchie is dat gemeenschapszin, zelfredzaamheid en zorgzaamheid alleen dicht bij de burger/bewoners in wijken, buurten en straten georganiseerd kan worden. Termen als gebiedsgericht werken, generalistische aanpak, integrale sociale wijkteams, *T-shaped professional*¹ zijn in opmars en roepen ook discussies en emoties op. Bij enkele hogescholen wordt de opleiding pedagogiek geïntegreerd in een brede opleiding sociaal werk. Het oude vertrouwde is aan het verdwijnen en daarvoor in de plaats zijn we, aldus Boutellier (2011), al improviserend bezig iets nieuws te creëren binnen een turbulente maatschappelijke context. Hoe verhoudt de pedagogiek zich tot deze dynamiek in de samenleving? Wat is de staat van de pedagogiek? Is deze toekomstbestendig?

Turbulente context

Vooraf mogen we stellen dat het pedagogisch en sociaal-agogisch werk in belangrijke mate onder invloed staan van een zich wijzigende maatschappelijke context en niet zozeer veranderen door de cliënt. De politieke, economische en sociale verhoudingen veranderen wereldwijd in een hoog tempo. Oorlogen met als resultaat vluchtelingenstromen en opkomende nieuwe economieën (China) blijven niet zonder gevolgen. Nederland is sterk verbonden met en afhankelijk van de wereldeconomie en daarom dienen we, volgens het adviesrapport *Naar een lerende economie* (WRR, 2013), ons verdienvermogen te versterken door adequaat in te spelen op nieuwe omstandigheden. Dit vraagt naast permanente scholing ook 'responsiviteit', dat wil zeggen: veerkracht, adaptatievermogen en een proactieve houding van overheid, bedrijfsleven en burgers. Helaas blijkt dat niet iedereen zonder professionele steun hierin even gemakkelijk kan meekomen. Bij kwetsbare groepen ontbreken veelal het vermogen en de omstandigheden het eigen talent op eigen kracht tot ontplooiing te brengen. Het risico om daardoor aan de zijlijn van de samenleving te belanden en maatschappelijk achter te blijven is groot. Hierdoor neemt de kans op maatschappelijke spanningen en ongelijkheid toe. In de publicatie *Gescheiden werelden?* (Bovens, Dekker & Tiemeijer, 2014) wordt geconstateerd dat hoger en lager opgeleiden los van elkaar leven. Zij zijn de afgelopen decennia qua leefstijl en opvattingen meer en meer van elkaar gaan

1 De professional wordt geacht meer T-shaped te zijn, dat wil zeggen: een beroepskracht met zowel brede generalistische als specialistische competenties. Het T-profiel bestaat uit een staande balk en daarop een liggende balk die samen de letter T vormen. Het 'staande' deel vormt de specialistische competentie, het 'liggende' deel omvat idealiter brede competenties die in uiteenlopende soms complexe situaties nodig zijn om bruggen te slaan naar elkaar en anderen.

verschillen. Zo hebben lager opgeleiden gemiddeld genomen meer weerstand tegen immigranten en etnische minderheden en tonen ze een sterkere voorkeur voor een rigide sociale orde. Er zijn tendensen waarneembaar van toenemende sociale uitsluiting, sociale mijding en gebrek aan sociaal contact. De sociale stijging stopt voor een deel, omdat de doorstroom in het onderwijs wordt belemmerd door de tamelijk vroege voorselectie van leerlingen in het basisonderwijs, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs. De onderwijsmogelijkheden zijn nog altijd ongelijk verdeeld, omdat deze kansen van jongeren toch nog altijd van doen hebben met hun afkomst en opvoeding. Ook in het jaarverslag *De staat van het onderwijs* (2016) constateert de onderwijsinspectie dat opleiding de samenleving dreigt te 'splitsen'. De onderwijsstijgingskansen voor kinderen van laag opgeleide ouders slinken, omdat zij op de basisschool steeds vaker een lager advies voor het voortgezet onderwijs krijgen dan voorheen, terwijl kinderen van hoog opgeleiden met een gemiddelde intelligentie een havo- of vwo-advies krijgen.

Zo ontstaat aan de onderkant en bovenkant van de samenleving een tegenstelling tussen twee 'nieuwe' sociale klassen: een gevestigde succesvolle bovenlaag en een onderklasse die achterblijft, aldus het adviesrapport *Vershil in Nederland* (Vrooman, Gijsberts & Boelhouwer, 2014). Een heikel punt is bijvoorbeeld de breuklijn langs etniciteit. Hoewel het opleidingsniveau en de Nederlandse taalvaardigheid bij migranten over de jaren heen zijn verbeterd en gestegen, blijft hun achterstand groot. De (jeugd)werkloosheid onder niet-westerse immigranten is hoog en hun arbeidsmarktpositie is door negatieve beeldvorming en discriminatie zwak. Nederland kent dus problematische, economische tegenstellingen, die voornamelijk het onderwijs en de arbeidsmarkt betreffen en die leiden tot structurele ongelijkheid en cohesieproblemen. Een en ander hangt nauw samen met het armoedevraagstuk. Volgens het *Armoedesignalement 2014* (Vrooman, 2015) is de langdurige armoede het hoogst bij eenoudergezinnen (vaak alleenstaande moeders), niet-westerse huishoudens, bijstandsontvangers en kinderen. In 2013 was één op de drie armen jonger dan 18 jaar. Het gaat naar schatting om 400.000 jongeren. Het aandeel huishoudens met een laag inkomen dat moeilijk kan rondkomen ligt op ruim 40%. Ongeveer de helft hiervan zegt geen nieuwe kleren te kunnen kopen en geen noodzakelijke, onverwachte uitgaven te kunnen doen. Zo'n 10% van de armen, waaronder huishoudens met kinderen, kan het huis niet goed verwarmen en zich niet om de dag een warme maaltijd met vlees, kip of vis veroorloven.

Diversiteit

Maar er is meer aan de hand. Buiten sociaal-economische ongelijkheid zien we dat er sprake is van een groeiende tegenstelling (polarisatie) van waarden op cultureel en godsdienstig terrein. Het geloof bij moslims beïnvloedt hun opvattingen en gedrag ten aanzien van vrouwen en homoseksualiteit. Andersom is de houding van de 'autochtone' Nederlander ten aanzien van moslims en immigranten evenzeer niet altijd even positief te noemen. Het zijn, aldus Andréé van Es in haar in maart 2016 gehouden Kohnstammlezing, sowieso moeilijk bespreekbare thema's in de klas met leerlingen. Het SCP spreekt van botsende waarden en ziet daarom het aanpakken van structurele ongelijkheid en cohesieproblemen als een urgente prioriteit voor het beleid, temeer daar de verschillen nog niet onoverbrugbaar zijn. Een extra opgave ligt in de grootste steden. In Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Rotterdam is de bevolkingsopbouw zeer divers. Deze steden tellen vele nationaliteiten en etnische groeperingen. Zelfs in die mate dat er sprake is van superdiversiteit, namelijk een situatie waarin de stadsbevolking enkel en alleen nog bestaat uit culturele minderheden (Maly, Blomaart & Yakoub, 2014). Wie moet zich dan nog aan wie aanpassen, wat houdt opvoeding en integratie onder dergelijke omstandigheden nog in? Met andere woorden: er ligt voor sociale professionals (pedagogen en docenten) een zware en uitdagende opgave.

Staat van de pedagogiek

De hiervoor genoemde ontwikkelingen en invloeden zijn onder andere voor de VBSP aanleiding geweest om 'de staat van de pedagogiek' aan de orde te stellen met het oog op de bestendigheid van de pedagogiek in het heden en de toekomst. Met 'staat' werd zowel de staat (overheid) bedoeld als de toestand waarin het vak pedagogiek verkeert. Als wetenschappelijke discipline gaat het de pedagogiek ogenschijnlijk goed. De bestaande opleidingen floreren nog altijd qua studentenaantallen, aan publicaties geen gebrek en de pedagogendichtheid is, zoals vaker is geschreven, in de welzijnszorgsector en het onderwijs behoorlijk hoog. Er zou dus geen reden moeten zijn om somber gestemd te zijn. Of toch wel? De pedagogiek staat onder maatschappelijk-politieke druk. Immers, de aanleiding voor de invoering van de nieuwe Jeugdwet (2015) was dat er regelmatig tekortkomingen werden gesignaleerd in de jeugdzorg. De toename van geïndiceerde zorg en specialistische hulp van opvoed- en opgroei problemen was een pijnpunt en de effecten van interventies (medicaliserende aanpak) zijn niet of weinig aantoonbaar zeker op

het functioneren van jongeren en gezinnen op de langere termijn. Daarnaast doet zich het gevaar voor dat specialistische hulp leidt tot marginalisering en etikettering van jongeren. Of men dit uitsluitend de pedagogiek moet verwijten, valt te betwijfelen. Er zijn natuurlijk meer 'zondaars'. Een en ander heeft er wel toe geleid dat zowel beleidsmatig als in de uitvoering van het werk veranderingen aan het optreden zijn. Dit is overigens gebeurd onder druk van gewijzigde wet- en regelgeving en vooral forse bezuinigingen op de budgetten van jeugdzorg en -hulp. De nadruk is komen te liggen op preventie en eerdere ondersteuning in de leefomgeving van gezinnen en jongeren. De eigen kracht van jongeren en hun ouders staat centraal (Bekker & Witte, 2014). Daartoe is een integrale werkwijze met een betere professionele samenwerking nodig, vertrekkend vanuit het principe: één gezin, één plan, één regisseur en het stimuleren en aanwenden van het netwerk rond kwetsbare gezinnen. Duidelijk is dat dit om een andersoortige opgeleide sociale professional vraagt en gevolgen heeft voor de status van de pedagogische discipline binnen de huidige middelbare en hogere beroepsopleidingen. De veronderstelling dat dit 'de dood van de pedagogiek' is, zoals de titel van de bijdrage van Hans Jansen (pagina 63) luidt, gaat echter te ver. Dat een kanteling en heroriëntatie nodig zijn, staat wel buiten kijf en wordt ook door menigeen onderkend.

Pedagogiek van staat tot straat

Van wie is de pedagogiek eigenlijk? De pedagogiek behoort in ieder geval niet van de staat (overheid) te zijn. Van staatspedagogiek willen – gelukkig – weinig mensen weten. Het doet denken aan totalitaire en dictatoriale regimes die streven naar uniformiteit van de samenleving in plaats van naar een democratisch pluriforme samenleving. In zijn in 1919 gehouden inaugurele rede *Staatspaedagogiek of Persoonlijkheidspaedagogiek* koos Philip Kohnstamm voor het tweede. Volgens hem moeten mensen leren hun eigen keuzes te maken, natuurlijk wel binnen de wettelijke kaders en regels. Democratie en opvoeding vallen voor hem samen. Het opdringen van absolute waarheden heeft geen zin, waarheid komt tot stand in een levend contact van persoon tot persoon.

De idee van staatspedagogiek staat bovendien haaks op de huidig gepropageerde gedachte van een zich terugtrekkende overheid en het streven naar een participatiesamenleving waarin de verantwoordelijkheid meer komt te liggen bij de bewoners/burgers zelf onder het mom van eigen kracht en zelf(samen)redzaamheid. Echter, het versterken van 'pedagogische' burgerkracht gaat niet vanzelf. De transitie van het sociale domein betekent dat

gemeenten meer verantwoordelijkheden, taken en zeggenschap hebben gekregen ten aanzien van (jeugd)zorg en participatie. Hebben we dan te maken met een stadspedagogiek, in de betekenis van de gemeente als opvoeder, in plaats van met 'staatspedagogiek'? Het heeft er wel iets van weg. Als het gaat om het aanmoedigen van eigen burgerkracht moeten gemeenten leren los te laten en dit overlaten aan het probleemoplossend vermogen van burgers zelf, al dan niet ondersteund door sociale professionals. In de praktijk zien we dat dit niet moeiteloos gaat. Gemeenten lanceren met de beste bedoelingen meerjarige, integrale beleidskaders en redelijk dichtgetimmerde jeugdbeleids(actie)plannen. Angst voor incidenten en het maken van fouten spelen bij het dichtregelen ongetwijfeld en niet helemaal onbegrijpelijk een rol. Gemeenten zijn sinds de decentralisatie de verantwoordelijkheid voor kwetsbare jongeren en gezinnen directer gaan voelen. Een gevolg hiervan is dat bestuurders risico's en verwijtbare fouten proberen te voorkomen en te beperken door het ontwerpen en uitvaardigen van regels en procedures. Het beleid dreigt gebukt te gaan onder een zekere 'preventitis' voortkomend uit een soort veiligheidsobsessie. Volgens bestuurskundige Paul Frissen (2013) zien we een onstuitbare opkomst van op risicoanalyses gebaseerde preventieprogramma's. Behalve op preventie zetten veel gemeenten zwaar in op wijk(gebied)gericht werken via multidisciplinair (generalistisch) samengestelde sociale wijkteams waarvan de teamleden aan verplichte scholingseisen en kwalificaties moeten voldoen. Dit alles komt nogal *top down* over, want lokale overheden willen de verantwoordelijkheid leggen bij de lokale samenleving zelf, maar koppelen daar allerlei nieuwe verplichtingen, controle en regels aan vast. Deze regelreflex beperkt weer de professionele handelingsruimte en de ruimte van het leren van elkaar in een transformatiefase waarin nieuwe verhoudingen en rollen ontstaan tussen enerzijds pedagogen en andere sociale professionals en anderzijds bewoners, gezinnen en jeugdigen (Bunnik, 2016).

Is de pedagogiek het domein van pedagogen? Dat is niet het geval. De pedagogiek als wetenschappelijke discipline is niet uitsluitend het monopolie van pedagogen. De universitaire opleidingen pedagogiek worden deels qua personele samenstelling bemenst door niet-pedagogen. De psychologendichtheid binnen deze opleidingen is hoog en de meest spraakmakende 'pedagogen' die aan het publieke debat deelnemen en in conferenties naar buiten treden, zijn psychologen. In het blad *Pedagogiek in Praktijk* stelt hoogleraar orthopedagogiek Anna Bosman in een interview dat het vakgebied te zeer wordt gedomineerd door psychologen en daardoor is verworden tot een instrumentele stoornissenwetenschap (Levering, 2015). Pedagogen komen er volgens haar nauwelijks tussen en daardoor raakt het normatieve professionele denken waarop het handelen gestoeld hoort te zijn – wat is goed on-